

ҚОҢЫРАТ

XVIII ғасырдағы ресми құжаттарда қоңырат тайпасы туралы аз айтылады, олар Ресейге 1731 жылы ант бергендер арасында да, 1742 жылы ант бергендер арасында да жоқ. Барақ сұлтанның Орынбор губернаторы И. Неплюелке хатында (1749 жылғы қыркүйек) гаиа былай делінгеі: «...Қырғыз-қайсақтардың Қоңырат руы (яғни он мың а дам) ұлы мәртебелі император ағзамның бодандығын қабылдап, мені, Барақты өздерінің ханы әрі билеушісі етіп ал/ғы».

Барақ сұлтанға қарастылардың саны ең көбі наймандар еді, Ресеі бодандығын алған кезде олар 40 000 шаңырақ болған (1742 жылғы қараша). Ал кейбір деректемелерде қоңыраттардың («қоңырат халқы», «қоңырат руы») Түркістан маңында «Барақ... ұлыстарына жақын» жерде көшіп жүргені көрсетілген.

Қоңыраттар мен наймандардың бірге көшіп жүретінің Г. Волконский де былай деп хабарлайды: Он екі атадан тұраты Найман-Қоңырат руында 15000-дай шаңырақ бар.

...Қоныстары жаздыгүні Шажай, Көксу, Қаратал озеңдері маңында, Ақтуар тауы маңында болады да, қысқа қарай Түркістан мен Ташкент жағына кетеді.

Бұлар, тегінде, қоңыраттар мен наймандардың Барақ сұлтанға қарасты бөлігі болса керек. Жоғарыда келтірілген архив материалдарында Құлақ би, Талқан батыр, Жаңабай би және Айшуақ Есімов сияқты билеушілер көрсетіледі. Сірә, бұл адамдар жекелеген руларды (саны 12 болған аталарды) басқарып, олардың бәрі Әбілқайыр ханды өлтірген Бараққа тіпті хан әулетінің кек алуынан да қорқа қоймағап күшті феодал Барақ сұлтанға бағыиышты болса керек.

Орта жүз беи Ұлы жүз қазақтарының рулық-тайпалық құрамып суреттеуіпде А. И. Тевкелев қоңыраттар туралы былай деп жазғаи: Сөл Ұлы ордадағы өте күшті рулардың бірі Қоңырат руы, бұл ру Орта ордаға жатады, өйткені өл қаншама жылдардан бері Орта ордадан бөліні қалып, Ұлы ордамеи бірге көшіп жүреді, сол Қоңырат руы он екі руга болінеді, атап айтқанда, олар: Байлар-жаидар қоңырат, Оразгелді қоңырат, Құлшығаш қоңырат, Божбай қоңырат, Тоқболат қоңырат, Жаманбай қоңырат, Қаракөсе қоңырат, Жетімдер қоңырат, Құйысқансыз қоңырат.

Бұл рулар Қоңыраттың Көтенші және Коктіңұлы деген екі тармағына жатады (қараңыз: 8-кесте). Орысша нұсқасында рулардың аты бұрмаланған, ал біреуінде (антордың алғашқы атағанында) екі ру біріктіріліп жіберілген. Біріпші тармағына мына рулар жатады: Божбан, Жаманбай, Жетімдер, Құйысқансыз; екінші тармағы Коктіңұлына жататындар: Байлар, Жандар (Тевкелев бұл екеуін бір руға біріктіріп жіберген), Оразгелді, Құлшығаш, Тоқболат, Қаракөсе. Автор Аққой және Саңғыл деген екі руды айтпайды (қараңыз: 8-кесте).

Ал қоңыраттардың Орта жүз жеріпен неге кетіп қалғаны келесі тарауда айтылады.

* * *

Г. Волконскийдің есептеуінше, Орта жүздің 100 атасында 159 400-дей шаңырақ бөлған. Н. Е. Бекмаханова да нақ осы деректерді келтіреді.

Алайда, көшпелі отбасылардың Г. Волконский келтірген саны туралы мәліметтерді біздің жинақтап шығаруымыз өзгеше нәтиже береді. 106 атада (рулар мен олардың аталарында) 168 000 шаңырақ болған, оның ішінде арғындардың 29 атасында 70000, наймандардың 23 атасында 54 000, қыпшақтардың 25 атасында 13 500, керейлердің 6 атасында 5000, уақтардың 8 атасында 2500, бірге көшіп жүретін наймандар мен қоңыраттардың 12 атасында 15 000, жетіру-уақ-керейлердің 3 атасында 8000 шаңырақ бар.

Бірақ бұл мәліметтерді де нақты деуге болмайды. Орта жүздің Г. Волконский келтірген сан құрамын И. Г. Андреевтің есептеулері толықтырады. Мысалы, Іле мен Ертіс, Бөкен мен Шығанақ өзеңдерінің арасында, Нарынның сағасында, Тарбағатай жоталары маңында,

Аблакет озенінің бойында және Өскемен бекінісі төңірегінде Орта жүз қазақтарының негізінен найман және керей тайпаларына жататын 4250 шаңырағы көшіп жүрген. Ертiс аңғарында көшіп жүрген қожалықтар саны белгісіз, ол Орта жүз халқының санын едәуір көбейткен болар еді.

XVIII ғасырдың екінші жартысында орыс әкімшілігі қазақ жүздері арасында межелеу жұмыстарын жүргізе бастады, мұның өзі Ресей бодаидығына жаңадап енгендерге салық салу және оларды империяның мүдделерін көздей отырып басқару үшін қажет болған еді.

Полковник әрі атаман Телятниковтың Ташкентке жорығы туралы жазбаларында (1796) Орта жүздің шығыс шеті Ертiс бойымен откелі, ал оңтүстігі Балқаш көлі, Шу озені, Түркістан қаласына дейінгі Сырдария аңғары болғандығы көрсетілген.

Оңтүстік шекарасы Орта жүз иеліктерін Ұлы жүзден бөліп жатты. Капитан Андреев Орта жүздің оңтүстік шекарасын одан да әрі Арал теңізіне қарай жеткізеді. Батысында Орта жүз бен Кіші жүздің қоныстарын бөліп жатқатқан шекара Ырғыз озенінен Наурызым көлі мен Телікөл арқылы Тобыл озеніне құятын Алабұға өзеніне дейін созылады. Орта жүз қазақтарының солтүстік шекарасы Сібір казак әскерлерінің жерімен шектесіп жатты және Звериноголовск бекінісінен шығысқа қарай Омбы бекінісіне дейін Горькая шебінің бойымен откелі. Шығыс шеті Омбы бекінісінен Ертiстің жоғары ағытымен Зайсан көліне дейін жеткен.

Қазақтар Ертiстің екі жағында, Зайсан ойпатында көшіп жүрген. Алайда, оң жағалауындағы қазақтар кезінде Жөңғар хандығын талқандаған Қытайдың бодандары деп есептелген. Өз жайылымдарына қайтып оралған қазақ қауымдары қытай императорына тоуелді болған. Дегенмен, бұл тәуелділік болмашы ғана еді: қауымдар салық төлеген де, қалған жағынап (шаруашылық жүргізуде, әлеуметтік құрылыста, дауларды шешу ісінде және т. б.) олар дербес болған. Туыстарының өздеріне, Ертiстің оң жағалауына көшіп баратыны сияқты, олар да сол жағалауға емін-еркін көшіп келетін, ал мұның өзі салық жинауда белгілі бір қиындықтар туғызған.